

Cumhuriyet Fikrinin Öncüleri

Kadir KASALAK*

ÖZET

XIX. yüzyıl Dünya ve Türk Tarihi'nin en önemli yüzyıllarından biridir. Sanayileşme; hem dünya devletlerini hem de Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir. Çökmekte olan imparatorluğun gerek yöneticileri, gerekse aydınları Avrupa'daki fikir akımlarının etkisi ile devleti bu çöküşten kurtarabilmek için çeşitli fikirlerin peşinde koşmuşlardır. Devleti ıslah çabaları da; eş zamanlı ve çok yönlü olmadığı gibi, devamlılık göstermediğinden dolayı istenilen başarılar elde edilememiştir. Devletin geleneksel yapısı, bilim ve teknolojiadaki gelişmeleri takip edememesi, ekonomik ve sosyal sıkıntılar, ayaklanmalar ve benzeri pek çok neden bu çöküşün hızlanmasındaki önemli faktörlerdir. Bu dönemde ortaya çıkan fikir akımları ve bazı fikirler toplumda değişimi sağlayacak önemli bir amaç niteliğine bürünmemiştir. Bu düşünceleri gerçekleştirmek amacıyla "Genç Osmanlılar Cemiyeti" gibi bazı gizli cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler bir taraftan meşruti yönetimin kurulmasını gerçekleştirirken, öte yandan ileride kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nin doğmasını sağlamışlardır.

Pioneers of the Idea of Republic

ABSTRACT

Nineteenth century is one the most important century for world and Turkish history. Industrialization had huge impact on both world countries and Ottoman State. Both rulers and intellectuals of the empires which was about to collapse had followed different ideas with the influence of political thoughts in the West. The success that was hoped in the reforms could not occur because of not being continuance and synchronous. The reasons of the rapid collapse are the traditional structure of the state, staying far behind the scientific and technological development in the West, social and economic hardships, rebellions etc. The trends of ideas appeared in this period could transformed into the goals that would provide changes in the society. "The Young Ottomans" established some secret associations in order to carry out these goals. These associations carried out the establishment of constitutional Monarchy that would led to establishment of the Republic of Turkey.

Giriş

XIX. yüzyıl dünya tarihinin en önemli yüzyıllarından biridir. Sanayileşme hem dünya tarihini hem de Osmanlı Devleti'ni etkilemiştir. Çökmekte olan imparatorluğun gerek yöneticileri, gerekse aydınları Avrupa'daki fikir akımlarının etkisi ile devleti bu çöküşten kurtarabilmek için çeşitli fikirlerin peşinde koşmuşlardır. Devleti ıslah

* Yrd. Doç.Dr., Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

çabaları da; eş zamanlı ve çok yönlü olmadığı gibi, süreklilik göstermediği için istenilen başarı elde edilememiştir. Osmanlı aydın ve idarecileri devleti kurtaracak fikirler ve uygulamalarda da fikir birliği sağlayamadıkları için istenilen sonuç ortaya çıkmamıştır.

Devletin geleneksel yapısı, devlet teşkilatının uzun süreli olmayan yeniliklerde bile uygulama sıkıntısı, bilim ve teknolojiadaki gelişmeleri takip edememesi, ekonomik ve sosyal sıkıntılar, ayaklanmalar ve benzeri pek çok neden bu çöküşün hızlanmasındaki önemli faktörlerdir. Bu dönemde ortaya çıkan fikir akımları ve bazı fikirler toplumda değişimi sağlayacak önemli bir amaç niteliğine bürünmemiştir. Bu düşünceleri gerçekleştirmek amacıyla bazı gizli cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetler bir taraftan meşruti yönetimin kurulmasını sağlarken, öte yandan ileride kurulacak Türkiye Cumhuriyeti'nin doğmasını sağlamışlardır. Bu cemiyetlerin ilki; aynı zamanda bir fikir hareketinin öncüleri ve Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu amaçlayan "**Genç Osmanlılar Cemiyeti**" veya bazı cemiyet üyeleri ile araştırmacıların kullandığı gibi "**Yeni Osmanlılar Cemiyeti**" olmuştur.

I.Genç Osmanlılar Cemiyetinin Kuruluş Nedenleri

Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında araştırma yapanların tam olarak fikir birliğine varmamış olmalarına rağmen; "*cumhuriyet, anayasa, meclis, meşveret*" gibi kavramların Osmanlı Devleti'nde ilk öncülerinin Genç Osmanlılar olduğu açık bir gerçektir.

Başlangıçta, edebi bir akım gibi ortaya çıkan Genç Osmanlılar akımı, zamanla politik bir nitelik kazanmıştır. Liderleri, Batı Avrupa kurumlarının etkisi altında; "*padışahların istibdadına son verilmesi, İmparatorluğun meşruti yönetimlerle idare edilmesi*" gibi istekler ileri sürüyorlardı. Böylece Devletin güçleneceği, modern bir devletin doğacağı inancı yaygındı. Düşüncelerinde milliyetçiliğe karşı bir tutum sezildiği gibi, azınlıklarla işbirliğine hazır görünüyorlardı.

Araştırmacılar, cemiyetin kuruluş amaçları üzerinde ortak noktalara değindikleri gibi, farklı görüşler de ileri sürmüşlerdir. İhsan Sungu, "*Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin 1867 yılında milletin haklarını savunmak için kurulduğunu ve bu amaçla Batı'da neşriyata başladığını ve cemiyetin iki önemli şahsiyeti Namık Kemal ile Ziya Paşa'nın Tanzimat konusuna değindiğini*" belirterek şöyle devam eder; "*Tanzimat'ın mahiyet ve ehemmiyetine vurgu yaparak, yabancı devletlerin kefilliği altına girmesini eleştiriyorlar. Tanzimat adamlarının eşitlik yolunda tuttıkları yolu tenkit ederken, Tanzimat adamlarının şeriat dışı kanunlar yaptıklarını eleştirmişlerdir. Genç Osmanlılar, Tanzimat döneminde yapılan işleri, memleketin iktisadi durumunun bozuk olması, dış devletlerden alınan borçların gereksiz yerlere harcanması, Türkiye'de yabancılara emlak tasarruf hakkının verilmesi gibi hususları şiddetle tenkit etmişlerdir. Tanzimat'ın siyasi önemini inkâr etmemekle beraber, siyasi haklarımızın temini için kâfi olmadığını belirtmişler, zulüm ve istibdada karşı vatan ve hürriyet aşkını telkin etmişlerdir*"¹.

Kuruluş nedenleri üzerinde Karal, şu görüşlere yer vermektedir: "*Yabancı dil öğrenen bazı aydınlar, devrin fikir akımları hakkında bilgi edinmişlerdir. İnsan şahsiyetini kutsal kabul eden Batı'nın siyasi edebiyatını incelemişlerdir. Olayları dini inançla değil, akıl ve mantıkla değerlendiriyorlardı. Halka hizmet için çalışılacağını idrak etmişlerdi. Yaptıkları yayımlarla halkın gözlerini kendilerine çevirmişlerdi. Güllbane Hatt-ı Hümayunu ve İslahat Fermanını yetersiz*

¹ İhsan Sungu, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940, s.1-3.

*görüyorlardı. Yabancı devletlerin iç isyanlara Hıristiyan tebaayı bahane ederek iç işlerimize karışmalarına karşı bir hareket olduğunu belirtmişlerdir*².

Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin mensupları, Osmanlı Devleti'nin eski gücüne kavuşmasında, batıdaki yeni değerlerin alınması gerektiğine inanmışlardır. Bu düşünceyi sadece Batı'yı taklit olarak değil, kendimizden de bazı değerlerin katılması gerektiği şeklinde ortaya koymuşlardır. Batı dillerini öğrenmeleri, Avrupa'da bulunmaları onların bu düşüncelere yönelmesinde, düşüncelerin olgunlaşmasında, düşüncelerinin olgunlaşmasında, düşüncelerinin realist hale gelmesinde önemli etkindir.

Kısaca diyebiliriz ki, Genç Osmanlılar Cemiyeti üyeleri "Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın yetersizliğini ve yanlış uygulamalarını tenkit etmiştir. Batının fikir akımlarının etkisiyle istibdada karşı mücadele etmiş, özgürlük ve insan haysiyetini koruyan fikirleri yaymak için çaba harcamışlardır. Osmanlı Devleti'nin yönetim şeklini değiştirerek (meşruti bir yönetim kurarak) halkın yönetime katılmasını sağlamayı ve bunun için halkı aydınlatmayı kendilerine görev saymışlardır. Böylece, yabancı devletlerin Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini azaltarak güçlü, modern bir devletin yapılanmasını sağlamak amacıyla" bu cemiyeti kurmuşlardır.

II. Genç Osmanlılar Cemiyetinin Kuruluşu

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı, vatansever Osmanlı aydınları, bir cemiyet kurmak için toplanmışlardır. Cemiyet, gizli olarak kurulmuş olup, **Carbonari**(*) cemiyeti taklit edilmiştir. Kuruluşları ve kurucuları hakkında Tunaya şu bilgileri verir: "*Siyasi gayeleri bakımından 3 isim verilmektedir. 1) İttifak-ı hamiyet, 2) Türkistan'ın Evlad-ı Şebabı (Jön Türkler), 3) Yeni Osmanlılar Cemiyeti. 1865 senesi Haziran ayında İstanbul'da kurulmuştur. Kuruluş toplantısında bulunanlar; Namık Kemal, Kayazade Reşat, Menâpirzade Nuri, Sağır Ahmet Beyzade Mehmet, Mirat Mecmuası sahibi Refik, Suphi Paşazade Ayetullah Beyler'dir. 245'e uzanan üyesi vardır, belirli programları yoktur.*"³.

Bu bilgilerin ışığı altında, kısaca şu değerlendirmeleri yapabiliriz: **1865** yılında kurulan Genç Osmanlılar Cemiyeti üyeleri, başlangıçta kendilerine "İttifak-ı Hamiyyet (Yurtseverler Birliği)" adını vermişler, sonraları ise "Genç Osmanlılar, Yeni Osmanlılar" denilmeye başlanmıştır. Avrupa'ya kaçtıktan sonra da, özellikle Batılılar tarafından hem yaşlarının genç, hem de fikirlerinin yeni olması nedeniyle "*jön Türkler*" adıyla anılmışlardır. Bu deyim, kendilerince "*Türkistan'ın Evlad-ı Şebabı (Türkiye'nin Genç Evladları)*" şeklinde yorumlanmıştır. Amaçlarına ulaşmak için, Carbonari cemiyetini örnek alarak, gizli cemiyet kurmanın gerekliliğine inanmışlardır.

III. Genç Osmanlılarda Meşrutiyet ve Anayasa Fikirleri

Belirli programları olmayan Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin fikirleri yayımladıkları eserlerden anlaşılmaktadır. Basın yoluyla fikirlerini yaymaya çalışan Genç Osmanlılar önceleri Avrupa'da Mustafa Fazıl Paşa'nın koruyuculuğu altında gazete çıkarmaya başlamışlardır. Daha sonraları, birbirlerinden ayrılmışlar, bir kısmı kendi başına gazete çıkararak mücadeleye devam etmişlerdir.

² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, C.VII*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956, s.300.

(*) İtalyan birliğini sağlamak amacıyla kurulmuş, hücre faaliyeti gösteren bir cemiyettir.

³ Tank Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952, s.91-96.

Genç Osmanlıların ilk gazetesi “Hurriet (Hürriyet)” olup, 1864’te Londra’da Refat Bey’in yönetimi altında yayımlanmaya başlamıştır. Cemiyet’in ileri gelenleri; Namık Kemal, Ziya Paşa, Mısır Hidiv’i İsmail Paşa’nın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa, Nuri Bey, Reşat Bey ve Ali Suavi bu gazetede yazılar yazıyordu”⁴.

Hürriyet gazetesinin çıkarılış amacını da yine Hürriyet gazetesinin ilk sayısında; “Hürriyet şimdilik haftada bir kere bu şimdiki boyutunda yayımlanacak ve Yeni Osmanlılar Cemiyeti’nin fikir ve görüşlerini yayacaktır. Bu görüşlerin başta geleni, meşrutiyet olduğundan, bütün ağırlık bu konuya verilmekle birlikte, ayrıca Osmanlılarla ilgili tüm haber ve havadisi koyacaktır” denilmektedir⁵.

Meşrutiyetle ilgili olarak, gazete ilk sayısında “Hubb’ul - Vatan Min-el İman (Vatan Sevdiği, imandan gelir)” başlığı ile şöyle diyordu: “Amacın, sınırı gerçeklerin sınırına değecek kadar genişledi. Yeni Osmanlılar ki, eski Osmanlı şan ve şerefine yeniden canlandırılmasına çalışanlardır, zulmün ne kadar düşmanı iseler, ortalıkta bir ikilik ve fitne koparmanın da o kadar düşmanlarıdır. Onlar, sadece Kanuni Sultan Süleyman zamanının o üstün ve seçkin dönemin gelmesini istemektedirler. Ancak, bunu çağımızın gerektirdiği düzen ve uygarlık havası içinde ararlar. Bunun çaresi de adalettir; adalet ise, Osmanlı milletinin bütün fertlerinin her alanda eşitliği ile gerçekleştirilebilir.

Hak eşitliği ise, akla ve nakle gerçek uygunlukta olduğu kabul edilen meşrutiyet usulü ile sağlanabilir. İşte bu ifadelerden anlaşılır ki, Yeni Osmanlıların bir araya gelmelerinin amacı; tek kelime ile ezeli olan meşru adaleti ülkemizde meşrutiyet aracılığı ile kurup gerçekleştirmektir.”⁶.

Bernard Lewis ise, bu konuda “Namık Kemal’in siyasal teorisini geniş ölçüde Montesquieu ve Rausseau’dan, hükümet işleyişi üzerindeki fikirlerini Londra ve Paris’teki parlamentolardan alıyordu” demektedir.⁷ Yine Lewis’e göre; “Namık Kemal, Türkiye’de insan haklarından ve parlamentodan ilk bahseden kimse değildir. Fakat bunlar arasında ilişki kuran ve hürriyet ile kanuna bağlı demokrasi üzerine açık görüş getirmeyi başaran ilk kişidir. Ziya Paşa, anayasalardan ve millet meclislerinden söz eder, ancak bunlardan sadece Osmanlı İmparatorluğuna bir Batılı devlet görüşünü, belki de aynı zamanda bazı imtiyazları verme aracı olan bir hükümet tertibini düşünür. Kemal’e göre devletin birinci görevi, adil hareket etmektir; fakat vatandaşın siyasi haklarına saygı göstermeye devleti zorlayan adalet ve bu haklarını koruyabileceği araçları hakkında açık bir fikre sahiptir. Tipik mabiyette Fransız ve İngiliz kaynaklı bu fikirler, İslam hukukunun ilkeleriyle bir tutulmuştur”⁸.

Namık Kemal yukarıda belirtilen fikirlerin İslâmiyet içerisinde geçmişten örneklerini bulmak için çaba göstermiştir. O reformlardan önce temsili hükümet şeklinin uygulandığını belirtmiştir. “Namık Kemal bütün çalışmalarına rağmen, kabul edilecek temsili hükümetin fülü şekline dair, İslâm hukukunda ve tarihinde hiçbir örnek bulamayıp, gözünü dışarıya çevirmek zorunda kaldı, seçtiği yer Londra oldu. Batı hakkında bildikleri ve okudukları esas itibarıyla Fransızcadan olmakla beraber, III. Napolyon idaresindeki Paris meclisi onun karakterine göre fazla otoriter idi. Onun görüşüne göre; Fransa’dan daha abrarane bir nizam-ı esasi ile pekâlâ idare olunuruz. Çünkü Fransızlar, çok ateşin meşrep olduklarından, daima değişmeye yöneliktirler. Hareketlerin esası da akıl’dır. Osmanlı halkı ise, zaten metanet ve sükunetle mecbur

⁴ E. Ernas Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander Yayınları, İstanbul 1972, s. 20.

⁵ Tevfik Ebuuziyya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973, s.229.

⁶ A.g.e., s.229.

⁷ Bernard Lewis, *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970, s.142.

⁸ A.g.e., s.143.

olduğu için, harekatta ifrata varmak ihtimali yoktur.... Altı yüz senede birkaç yüz kere ibtilâl ettik, bepsinde eşbas-ı müdire değışti, suret-i idare yine baki kaldı.”

Namık Kemal, “Ziya Paşa’nın Osmanlıların; yetkileri sınırlı bir parlamento ile işe başlamalarının uygun olacağı” görüşünden uzaktır.

Belirli bir programları olmayan bu genç Osmanlılar Cemiyeti üyelerinin yazdığı yazılar, söylediği sözler, fikirlerini ve programlarını ortaya çıkarmıştır. Zaman zaman birbirleriyle çelişkiye düşen cemiyet üyeleri içerisinde, Namık Kemal’in fikirleri sanki Genç Osmanlıların programları gibidir. Namık Kemal, bu fikirlerini “Hürriyet” ve “İbret” gazetelerinde açıklamıştır. Yine Hürriyet gazetesindeki bir yazısında “Çünkü hükümetin borcu, kanun tabında hareket etmektir. Kanun ise icrasına memur olanlardan başka bir firkanın elinde tanzim olunmalı ve halkın kabulüne mazhar olmalıdır ki, mahsun-u adil olsun. Bunun içindir ki, gerek fıkıhta gerek fenn-i hukukta, emr-i teşri ile emr-i tenfiz birbirinden ayrı tutulmuştur.” diyerek yasama ve yürütme kuvvetlerinin birbirinden ayrılmasını istemektedir⁹.

Bir başka makalesinde de “İkincisi, **usulü meşverettir** ki, o da birinci nüshamızda beyan olduğu üzere, kudret-i teşri’i erbab-ı hükümetin elinden almaktır. Devlet bir şahs-ı manevidir. Kanun yapmak, onun iradesi; icra etmek, e’ali hükmündedir. Bunların ikisi bir elde oldukça, harekât-ı hükümet hiçbir vakit ihtiyar-ı mutlakdan kurtulamaz. İşte şura-yı ümmetin lüzumu bundan tereddüp eder.”¹⁰ diyerek meclisin açılmasını istemiştir.

Burada da görülmektedir ki, Namık Kemal Bernard Lewis’in yazdığına aksine, islâm hukukuyla modern hukuku birleştirerek, meclislerin öneminden bahsetmiştir. Yine meşrutiyetin uygulanması konusunda da şu fikirlere yer vermiştir: “Halk meclisi demek, idaresi kanunsuz ve üyeleri mutlak bağımsız (özzerk) bir emniyeti rezil etmek mi zannediliyor? Esas düzende ve meclisin idari talimatı ilan olunduktan sonra, Girit isyanı gibi vatanın idari birliğinden çıkmak isteyenleri himayeye kimin haddi olur ve dini ödenek gibi bedelinde birkaç emlak zapt olunmuş bir şeye kim ne diyebilir?” dedikten sonra Namık Kemal’e ve halk hâkimiyetine itiraz eden bir kişiyi “Halkın egemenliği demek, haktan başka bir şey mi demektir? Sözün doğrusu mülkümüzde hâkim biziz. Hepimizin hükümete katılımı vardır. Fakat hükümetin uygulama emirlerini yasal itaat ile Âli Osman’a tevdi ettik” diye cevaplamıştır¹¹.

Namık Kemal, cumhuriyet hakkında da fikirlerini şu şekilde ortaya koymuştur. “Halkın egemenliği tasdik olduğu takdirde, cumhuriyet ilanına da hakkı olmaz mı?” Sorusuna, “Halkın egemenlik hakkı tasdik olduğu surette cumhuriyet yapmaya da hak var mıdır ne demek? O hakkı dünyada kim inkâr edebilir? İslâm ilk ortaya çıktığında bir tür cumhuriyet değil miydi? O cumhurun, bizî bitireceği başka mesele; onu da kimse inkâr edemez. Bizde cumhur yapmak da kimsenin aklına gelmez. Fakat icrasında imkân olmamakla hak batıl olmuş demek değildir.”¹² diyerek, Namık Kemal, o zaman ki İmparatorluğun durumuna göre tatbikinde imkan görmemekle beraber, esasen hak gördüğü cumhuriyet fikrine bağlılığını belirtmiştir.

Genç Osmanlıların koruyucusu (özellikle Fransa’da) durumunda olan, para bakımından dışarıda onları besleyen, aynı zamanda onların başkanı gibi görünen M.

⁹ Sungu, a.g.e., s.70.

¹⁰ A.g.e., s.70.

¹¹ Sungu, a.g.e., s.71.

¹² A.g.e., s.77.

Fazıl Paşa'nın Fransa'da 1867 yılında Sultan Abdülaziz'e gönderdiği mektup, Genç Osmanlıların anayasa ve meşrutiyet fikirlerine biraz daha açıklık getiriyordu.

Bu mektupta özetle, "... mevcut idare biçiminin fenalıkları, yeni idare şeklinin gereği ve yararları gösterilmiştir. Fenalıklar sayılırken, padişahın etrafındaki hakikatten korktukları için padişah saraylarına hakikatin girmediğini, ahlakın bozulduğunu, Müslüman halkın hamisiz ve himayesiz kalarak ezildiğini, hükümet idaresi kontrol edilmediği için yapılan bütün fenalıklardan padişahın mesul tutulduğunu" ifade etmekte idi¹³.

Yukarıda sözü edilen fenalıkların ortadan kalkması için iki prensip öneriliyordu.

1. Hürriyet, 2. Meşrutiyet. Hürriyet için "Milletlerde bütün nizamların anası ve onun yerini hiçbir zaman tutmayan şey hürriyet maddesidir. Esaret altında bulunan bir millet beyhude eğitime rağbet etmez; her ne zaman bir milletin hukuku kuvvetli teminat altına alınır, iyi kullanılması için o vakit olgunlaşmaya çalışır; cebalet ve esaretle donanmış olan milletler, hem alçak hem de hain olurlar"¹⁴.

Meşrutiyet için de padişaha şöyle hitap ediliyor: "Şevketli padişahım, idare usulünü değiştirerek devleti kurtarınız. Nizamı serbestane (meşrutiyet) ile süsleyerek onu halas ediniz." Mustafa Fazıl Paşa'nın da üzerinde durduğu, adaletin, hürriyetin sağlanması; bunların gerçekleştirilebilmesi için de izlenecek yol, meşrutiyetin yürürlüğe konması isteği idi.

Niyazi Berkes de Genç Osmanlıların fikirleri hakkında bilgi verirken, Namık Kemal'in fikirlerini almıştır. Namık Kemal, yazılarında başlıca şu soruları cevaplamaya çalışmıştır: "

1. Osmanlı İmparatorluk devleti'nin çöküş nedenleri nelerdir?
2. Bu çöküş sürecini tersine çevirmenin yolları nelerdir?
3. Bunun için gerekli reformlar neler olmalıdır?"

Bu sorulara cevabı da Berkes özetle şöyle veriyor: "(1) Nedenler siyasal ve ekonomiktir; (2) Yollar eğitim yollarıdır; (3) Baş gerekli reform, anayasalı merkezîyetçi bir devlet rejimi kurmakla başlayabilir."¹⁵

"Namık Kemal, "meşrutiyet idaresi" hakkında doğal haklar fikrinden başlayan tartışmasında karşısına aldığı üç itiraz karşısında zorluk çekecektir. Bu üç itiraz da şunlardır; " (a) Halk egemenliğine dayanan meşveret usulü, dinimizin kanunu olan şeriata uyar mı?

(b) Böyle bir rejim, Osmanlı halkları içinde üstün unsur olan İslam milletinin üstünlüğünün sembolü olan Osmanlı hükümdarının egemenlik hakkının yok edilmesi değil midir?

(c) Meşveret meclisi, İslam devletinin dirilmesini sağlayacak mıdır? Yoksa Batı Devletlerinin bir kopyası ve Hıristiyan milletlerin bağımsızlığını mı hatırlayacaktır?"¹⁶.

Berkes, bunlara karşılık; " Namık Kemal'in Rousseau'dan aldığı yardımların şöyle bir karşılık bulduğunu, ... Bir rejimin meşru olabilmesi için, yalnız halkın egemenliğine dayanması değil, adalete uygun olması gerektiğini, ... Yönetimin çoğunluk tarafından uygulanmasını istibdat saydığı halde, hakların uygulanmasının hükümdara devredilmesini istibdat saymadığını" belirtiyor. "Böylece Namık Kemal, ilk fikirlerinden caymış gibi gözükmektedir. Şöyle ki, "Şu halde bir siyasi egemenliğin meşru olması için, iki koşulun yerine getirilmesi gerekir.

- a. Halkın nazarına dayanması,

¹³ Karal, a.g.e. ,s.304.

¹⁴ A.g.e. , s.304.

¹⁵ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973, s.257.

¹⁶ Berkes, a.g.e., s.259.

b. *Soyut haktan gelen kanuna uygun olması. “İslamîlikta iyi ile kötüyü belirleyen soyut hakkin ifadesi olan, doğrunun en üstün ölçüsü şeriatdır.”*¹⁷.

Böylece, Namık Kemal, İslamiyet ile anayasa rejimini bağdaştırmak istemiştir. Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin başkanlığını yapmış, teşkilatçı bir kimse olan Ziya Paşa da Namık Kemal'e yakın fikirleri olmakla beraber, sonradan bazı konularda ayrılmışlardır. Ziya Paşa, her yerde devamlı olarak şu görüşü açıklamıştır: “*Şimdi devlet, aslında herkesin istediği bir millet meclisi açmaya cesaret edemese bile, bari iş bilir, kafası işler bazı kimselerden meydana gelme (bir çeşit kurucu meclis) bir meclis teşkil etse, sonra bu meclisi bazı şubelere tahsis etse (meclis komisyonları) ve teşkil ettiği bu meclisin üyelerini azledilmek endişesinden uzak tutsa, muhakkak ki çok faydalı tutuma yönelmiş olur. Böylelikle hükümetin yapacağı tüzükleri ve maliye muvazenesini (bütçe) bu üyelere gösterir. Böyle bir yönetim tarzı hem istibdat idaresini önlemiş olur, hem de halkımızın meşrutiyete karşı istidat ve kabiliyeti tecrübe edilmiş, geliştirilmiş bulunur.*”¹⁸.

Ziya Paşa, 7 Mart 1870'de Londra'yı terk ederek Cenevre'ye geldikten sonra, çıkardığı “*Hürriyet*” gazetesinde, “*Cumhuriyet İdaresi ile şahsi idarenin farkı*” başlığı adı altında yayımladığı makalede, “*Cumhuriyet yönetiminde padişah, sadrazam, imparator falan yoktur. Memleketin imparatoru, sadrazamı, padişahı memleket halkıdır. Cumhuriyet idaresinde milyonlarca halk, birkaç menfaatperest kişinin esiri değil, hukuk ve hürriyetini korumakta serbesttir. Cumhuriyet idaresinde cebir ve zulüm ile asker yazmak ve yüz binlerce kişiyi kendi diyarlarından alıp, kırsalalarda çürütme yönetimi yoktur. Zira memleket herkesin bulunduğu müddetçe, herkes askerdir. Cumhuriyet idaresinde, tersanenin ihtiyacı olan kereste için, halk angarya da kullanılmaz. Halat, kereste lazımsa, parasını devlet verir, halktan satın alır.*”

Cumhuriyet idaresinde bir Millet Meclisi olur. Bunun üyelerini halk seçer” diyerek daha sonra, yine cumhuriyet idaresinden bahsederek, şahsi idarenin kötülüğünü anlatmıştır¹⁹. Ziya Paşa, bu makalesinde cumhuriyet yönetiminin şahsi hükümete üstünlüğünü açık biçimde tespit ettiği halde, uygulaması hakkında yorum yapmamıştır.

IV. Cumhuriyet Fikrinin Altyapısı

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan kadro ve bu kadronun önderi Mustafa Kemal Atatürk'ün “Cumhuriyet” ile ilgili görüşlerinin oluşmasında özellikle “Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin” önemli üyelerinden Namık Kemal'in fikirlerinin önemli rol oynadığı bilinmektedir. Yeni Osmanlıların lider kadrosu içinde yer alan Namık Kemal'in eserlerini ve yazılarını; gerek Harp Okulu, gerekse Harp Akademisi ve sonraki dönemlerde Mustafa Kemal'in birlikte okuduğu ve Cumhuriyetin kuruluşundaki arkadaşları Ali Fuat Cebesoy ve Asım Gündüz'ün hatıralarında da yer almaktadır²⁰. Özellikle meşrutiyet ve cumhuriyet hakkındaki Namık Kemal'in “*Usul-ü Meşveret Hakkında Mektuplar*” ile “*Makalat-ı Siyasiyye ve Edebiyesini*” savaş yıllarında da okuması geleceğe yönelik düşüncelerinin olgunlaşmasında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁷ Berkes, *a.g.e.*, s.260.

¹⁸ Ebuzziya, *a.g.e.*, s.251-252.

¹⁹ *A.g.e.*, 361-366.

²⁰ Şerafettin Turan, **Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982, s.7.

Bu konuda yapılan araştırmalarda en özgün eser vermiş olan, Şerafettin Turan'ın Genç Osmanlıların “meşrutiyet ve cumhuriyet” konusundaki fikir ve değerlendirmeleri üzerine yorum yapmaya gerek bile yoktur.

“Atatürk'ün Fransa devriminin düşünsel hazırlayıcıları arasında üzerinde en çok durduğu, eserlerini okuduğu ve kendi düşünce ağının oluşmasında en çok yararlandığı düşünürlerin başında J.J.Rousseau gelmektedir.

Aslında Rousseau daha yeni Osmanlılar döneminden başlayarak Türk aydınlarını etkilemişti. Onun ünlü **Contrat Social**'i Ziya Paşa tarafından Türkçeye çevrilmiş, Ahmet Mithat, İttihat gazetesinde yeni bir çevirisini yayımlamağa başlamıştı... Öte yandan Yeni Osmanlıların ileri gelenleri, O'nun görüşlerini değişik temellere oturtmak ve Türk-İslam geleneği ile açıklama deneyimlerine girişmişlerdi. Namık Kemal, Rousseau'nun **Toplum Sözleşmesi**'nin İslam devlet anlayışına aykırı düşünmediğini savunur, onu, hükümdara içten gelen itaat, **biat** yöntemi açısından değerlendirirken, Mîzancı Murat, bunu Türk aşiret geleneği ile uzlaştırmak istemişti. Devlet'in bir “Şirket” olduğu görüşünü kabul eden Murat Bey, **Söğüt** bölgesine yerleşen 400 çadırlık **Kayı** aşireti içinde “itaat edilen ve edenler” bulunmadığını, dolayısıyla Kayı topluluğunun da “isteğe bağlı bir şirket olduğunu öne sürüyordu.

Bu yayınlar nedeniyle daha okul çağlarında J.J.Rousseau'yu bilen ve okuyan Mustafa Kemal için önemli olan, bu Fransız düşünürünün kişi için **özgürlükçü**, toplumda siyasal rejim olarak ta **cumhuriyetçi** olması idi. Onun **Toplum Sözleşmesi** kavramının İslam ve Türk toplum geleneği, devlet anlayışı ile bağdaşabilir olması ise, Yeni Türkiye'de Cumhuriyet'e yönelmeyi güçlendirecek destekler olarak değerlendirilebilirdi”²¹. Bu değerlendirme içindeki şu dipnot açıklaması da Genç Osmanlıların cumhuriyet fikrine bakış açılarını değerlendirmeleri bakımından önemlidir : “Bilindiği gibi Namık Kemal, Hürriyet gazetesinde çıkan “Meşveret Usulü Hakkında Mektuplar” da ; J.J. Rousseau'nun düşüncelerini değerlendirirken, Cumhuriyet'in , halk idaresinin, İslam Osmanlı devlet anlayışına uygun olduğunu belirtmeğe çalışıyor ve Contrat Social'i bir tür biat sayarak şöyle diyordu: “Halkın hakimiyeti demek, bi-gayr-i hak nakz-i bi'at mı demektir...? Sözün doğrusu, mülkümüzde hâkim biziz, hepimizin hükümete iştirakımız vardır. Fakat hükümetin emr-i icrasını bi'at-ı meşru'a ile Al-i Osman'a tevdi ettik. Daima Al-i Osman isteriz, daima idare-i meşruta talebindeyiz!” (Makalat-ı Siyasiyye ve Edebiyye, s.178.)”²²

Bazı araştırmacıların Atatürk'ün söylediğini iddia ettikleri şu ifadelerde: “Vücudumun babası Ali Rıza Efendi, heyecanlarımın babası Namık Kemal, fikirlerimin babası ise Ziya Gökalp'tir.”²³ Namık Kemal'in; Mustafa Kemal Atatürk'ün fikirlerinin oluşmasında ne kadar önemli olduğunu anlatmaktadır. Tarihçi Ali Güler de; Mustafa Kemal Atatürk'ün yetişmesi, eğitimi ve düşüncelerini anlatan makalesinde benzer hususlardan söz etmektedir²⁴. Bu bilgilerden de açıkça anlaşılacaktır ki; Cumhuriyet rejimi hakkında, Cumhuriyeti kuranların ve Osmanlı aydınlarının bir kısmının fikir olarak belirli bir alt yapıya sahip oldukları anlaşılacaktır. Belki bir eksiklik algılama veya yöntem farkı uygulamalardadır.

²¹ Turan, a.g.e., s.13.

²² A.g.e., s.13.

²³ A.g.e., s.18.

²⁴ Ali Güler, “Mustafa Kemal Atatürk (Ailesi, Yetiştirilmesi, Eğitimi, Fikir ve Düşünceleri), Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s.53–67.

Sonuç

Tarihi olayların oluşum süreçleri bazen çok uzun, bazen de kısa olur. Özellikle siyasi, kültürel ve sosyal yapıda meydana gelen değişiklikler sorunlu ve uzun zaman alır. Tıpkı Fransız ihtilalinde olduğu gibi; Fikirlerin yayılması, fikirlerin iktidara yansması ve gelmesi ve iktidarda temsili hep sıkıntılı, zorluklarla kaplı süreçler olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu da böyle sıkıntılı ve zor süreçler yaşandıktan sonra olmuştur. Önce "Meşrutiyet'in ilanı ve Kanun-i Esasi'nin yürürlüğe konması, II. Meşrutiyet'in ilanı ve Siyasi Partilerin kuruluşu. Bu zaman süreci de ortalama 55-60 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Sosyal değişimlerin uzun zamanı kaplaması sebebiyle de bu süreci günümüze kadar getirsek bile herhalde yanılmamış oluruz.

İşte bu süreci hazırlayan, sürecin temellerini atan "Genç Osmanlılar Cemiyeti" olmuştur. Bu faaliyetler dün Osmanlı Devletini çöküşten kurtarıp, güçlü bir devlet haline getirme düşüncesi iken bugün için de; Türk Milleti'nin insanca yaşama ve Türkiye Cumhuriyetini koruma ve yaşatma idealine dönüşmüştür.

Genç Osmanlılara göre; "Abdülaziz'in istibdadına, ülke içerisindeki adaletsiz yönetime karşı kurulan ve M. Fazıl Paşa'nın koruyuculuğu altında gelişen" bu cemiyet, tarihimizde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Bugünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasına kadar uzanan bu cemiyetin işlediği konular, "meşrutiyet, adalet, eşitlik, hürriyet, vatan ve halk" konu ve kavramları olmuştur. Bu konularda aralarında görüş ayrılıkları olmasına rağmen, genel olarak faal elemanlarından olan ve kurucuları arasında yer alan Namık Kemal ve sonradan derneğe giren Ziya Paşa'nın gazetelerde yazmış oldukları makaleler, onların programlarını meydana getirmiş, fikirlerini aksettirmiştir.

Hürriyet, adalet ve meşrutiyet konuları üzerinde dururken, hiçbir zaman şeriatattan ayrılmamışlardır. Ne Batıdan öğrendikleri temel haklar konusunda, ne de şeriat hükümlerinde değişiklik yapmışlardır. Bunların uyumunu gerçekleştirmek istemişlerdir. Fakat özellikle meşrutiyetin uygulanması hususunda, tam bir fikir birliğine varamadıkları gibi, Anayasa konusunda da ayrılığa düşmüşlerdir. Hatta Ziya Paşa, cumhuriyet rejimini savunmaya başlamıştır. Bunları savunurken hiçbir zaman Osmanlılıktan kurtulamamışlardır. Osmanlı ülkesi içerisinde ezilen halkın Müslümanlar olduğunu tespit ederek, Tanzimat ve Islahat Fermanının yetersizliklerini ifade etmişler ve ülkenin bu durumuna çareler aramışlardır. Zaten bu konuların tabii sonucu olarak da Mithat Paşa'ya atfedilen Kanun-i Esasi'nin fikir babası, aslında Genç Osmanlılar olmuştur. Kanun-i Esasinin gerçekleşmesi için, asıl zemini onlar hazırlamışlardır. Bunlardan etkilenen Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları Fransız İhtilali, Rousseau, Emile Durkheim ile Ziya Gökalp'in fikirleriyle yoğrulmuşlar ve yukarıda da belirttiğimiz gibi, Türkiye Cumhuriyeti'nin öncüleri, müjdecileri olmuşlardır.

KAYNAKÇA

- Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etütler Başkanlığı (ATASE) Yayınları, Ankara 2006.
- Berkes, Niyazi, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973.
- Güler, Ali, "Mustafa Kemal Atatürk (Ailesi, Yetiştirilmesi, Eğitimi, Fikir ve Düşünceleri)", *Atatürk'ün Düşünce Yapısı ve Türkiye*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.
- Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, C.VII*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1970.
- Ramsaur, E Ernas, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali*, Sander Yayınları, İstanbul 1972.
- Sungu, İhsan, *Tanzimat ve Yeni Osmanlılar*, Maarif Matbaası, İstanbul 1940.
- Tevfik Ebuuzziya, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, Hürriyet Yayınları, İstanbul 1973
- Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, İstanbul 1952.
- Turan, Şerafettin, *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünceler, Kitaplar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1982.